

SMRTNOST U SRBIJI OD TUBERKULOZE RATNE DECENIJE
1908 — 1919.

PREMA REFERATU DR JOVANA BARAĆA
SA SKUPŠTINE JUGOSLOVENSКИH LEKARA U ZAGREBU
1920. GODINE

Olga SRDANOVIĆ-BARAĆ

DR JOVAN BARAĆ ROĐEN JE U TRŽIĆU 1878. G., A MATURIRAO je u Karlovcu. Kao stipendista studira medicinu u Beču i Innsbuku. Po diplomiranju 1903. postaje opštinski lekar u Staroj Pazovi, odakle 1911. g. dobrovoljno odlazi na rad u Sase i Kamenicu, gde je harala kolera. Po oslobođenju 1918. g. postavljen je za inspektora Ministarstva narodnog zdravlja u Beogradu. Kasnije specijalizuje stomatologiju u Berlinu i otvara zubarsku ordinaciju u Zemunu, a radi i kao lekar željezničara i Zavoda za socijalno osiguranje.

Kao lekar dr Barać je objavio seriju stručnih članaka o organizaciji zdravstva i preventivi u »Liječničkome vjesniku«, a održao je više predavanja i izdao dve brošure o zdravstvenom prosvjećivanju. Kao društveni radnik dugogodišnji je predsednik »Aerokluba«, osnivač i predsednik »Društva za sađenje drveća« — prethodnice Gorana. Kao publicista osnivač je, višegodišnji izdavač i urednik »Sremskog glasnika«, saradnik »Pravde«, »Srpskog zadrugara«, »Javnosti«, »Srpskog glasa«, »Jugoslovenske žene«, »Glasnika istorijskog društva«, gde objavljuje političke uvodnike, istorijske i društvene rasprave i priloge iz književnosti. Pored referata, o kome će biti reči, demografskim problemima baviće se i kasnije. 1937. g. objaviće raspravu iz te oblasti »Jugoslavija kao velika sila«, a 1939. g. »Problemi pasivnih krajeva« naprednu i dalekovidu privrednu studiju, zapazenu od javnosti. Proganjan i zatvaran od ustaša, narušena zdravlja od preživelih ratnih strahota, umro je u Zemunu, neposredno po oslobođenju 1944. g.¹

Predmet našega prikaza dr Barać je pripremio kao inspektor Ministarstva narodnoga zdravlja analizom raspoložive zvanične građe. Obima je preko 60 strana od kojih 50 statističkih tabela uz prilog 10 grafikona. Proučavanja obuhvataju, kao polaznu bazu, 17 tadašnjih okruga Srbije s gradom Beogradom. Okruzi su raščlanjeni u parohije od kojih je Ministarstvo narodnoga zdravlja skupljalo podatke o umrlima iz crkvenih protokola. Korišćene su i zvanične statistike austrijskih okupacionih vlasti, gde i kad ih je bilo, izveštaji okružnih lekara, bolnica i prosekture. Za neposredno predratno razdoblje 1908, 1909. i 1910. poslužili su statistički materijali dr Đoke Nikolića, objavljeni u »Arhivu« 1911. g. Za hronološka verti-

kalna poređenja uzet je period iz zvaničnih statistika Srbije od 1895. do 1908. Kao baza za istodobna horizontalna poređenja sa stanjem u razvijenim evropskim zemljama poslužila je statistička dokumentacija dr Rozenfelda »Die Änderungen der Tuberkulosenhäufigkeit Österreichs durch den Krieg«, objavljena u Beču 1920. g.²

Procent umrlih na 1000 stanovnika

Tabela 1*

Okrug	1910	1916	Prirast
Podrinjski	3,09	6,78	3,69
Ručnički	3,35	6,23	2,88
Užički	2,68	8,66	5,98
Čačanski	3,13	3,81	0,68
Valjevski	2,90	6,38	4,48
Kragujevački	3,47	6,59	3,02
Kruševački	2,71	4,40	1,60

Tabela 2**

Okrug	Broj stanovništva god. 1906	Broj stanovništva god. 1916***	Procent na 1000 umrlih od tbc
Čačak	114.783	46.192	3,81
Rudnik	70.023	28.091	6,23
Kragujevac	155.461	26.069	6,59
Kruševac	196.655	49.498	4,40
Podrinjski	161.569	36.870	6,78
Užički	114.061	25.411	8,66
Vranjski	117.502	34.299	6,38

U uvodu, istaknuta je relativna vrednost analize usled oskudnosti, nedovoljnosti, nejednakosti i nepotpunosti statističke građe, što je vidljivo i iz tabela. Kao razlog ovoj nepotpunosti još u poslednjim predratnim godinama navedene su grozničave pripreme za rat čitave zemlje i njenog državnog i društvenog aparata, usredsređivanje sve narodne energije na samo jednu misao — oslobođenje i samo jedan napor — odbranu. Kad je cela zemlja postala kasarna, kada su i lekar i sveštenik, i statističar napuštali svoje pozive i odlazili na vojnu dužnost. Stoga je još 1910. obrađeno samo 10 okruga. Zatim je nastupio rat, gde se pored nečovečnih zverstava nad domaćim življem, planskim pustošenjem neprijatelja, Austrijanaca i Bugara uništen i spaljen zamašan deo (oko 2/3) crkvenih arhiva i bolesničkih protokola u zdravstvenim ustanovama. Zato nedostaju podaci, ne samo za velik broj okruga (1912. i 1913. obuhvaćene su samo 4, nego i za čitave godine, naročito u krajevima, okupiranim od Bugara. To su 1914, 1915, 1917. i 1918. Poređenjima je takođe ustanovljeno da su austrijske vlasti u svojim zvaničnim izveštajima tendenciozno snižavale

* Izvor: Dr Jovan Barać: Tuberkuloza u Srbiji od 1908-1919, str. 137.

** Izvor: Dr Jovan Barać: Tuberkuloza u Srbiji od 1908-1919, str. 136.

*** Odnosi se na broj stanovništva za koje ima podataka u godini 1916.

broj umrlih od epidemija da bi time ukazale na blagodeti svoje kultur-tregereske misije na Balkanu. A često opet nisu navodeni uzroci smrti.

Sem svega iznesenog, povlačenjem preko Albanije u višegodišnju emigraciju, ne samo srpske vojske, nego i silnog naroda, okupacija zemlje sa svim pratećim akcijama neprijatelja, evakuacijom, internacijom, deportacijom, i uopšte nenormalnim aglomeracijama ili raseljavanjem stanovništva potpuno su u Srbiji poremetili društvenu strukturu i sve biološke i demografske odnose. Brojčane vrednosti od registrovanih 90.000 umrlih od tuberkuloze u razdoblju 1895 — 1908. i svega 34.395 umrlih od tuberkuloze u ispitivanom razdoblju 1908-1919. g. na bazi raspoložive građe, gube pri takvome stanju svoj apsolutni značaj. Oni zamagljuju celokupno činjenično stanje s obzirom na znatno veći deo godišta i okruga iz kojih se nisu mogli dobiti nikakvi podaci.

Kako ove napomene, tako razdoblje, pokazuju da su proučavanja obuhvatila najdramatičniju deceniju Srbije od vremena prvog ustanka, doba balkanskih ratova i prvog svetskog rata. Samim tim referat stiće poseban značaj kao demografski prilog obeležavanju 50 godišnjice od kraja prvog svetskog rata u Srbiji. On postaje autentično svedočanstvo o desetinama hiljada mladih života Srbije, pokošenih tuberkulozom preko normalnih proseka kao žrtve rata i okupacije. U senci velikih ratnih epidemija, naročito pegavca, ova tiha, zemljom rasejana umiranja ostala su nezapažena. Referat o njima zato dopunjuje celovitost istorijsko-medicinskog prikaza epidemiološkog stanja Srbije ratnih godina.

Dr Barać je predneo referat Kongresu jugoslovenskih lekara, održanom septembra 1920. godine u Zagrebu, iako je »Srpski arhiv« za celokupno lekarstvo« iz prvih poratnih godina, 1920 i 1921, objavio čitavu seriju radova o zdravstvu Srbije za vreme rata, referisanih u SLD. Kako je objavljeno u »Arhivu« dr Barać kao Srbin s Korduna već početkom 1920. g. postao je član SLD.³ Najverovatnije da je tako postupio iz rodoljublja, jer po svom poreklu gravitirao je Zagrebu a saradivao je i u »Liječničkom vjesniku«. Na Kongresu u Zagrebu on je čitavoj jugoslovenskoj zdravstvenoj javnosti prikazao jedno novo, dokumentovano svedočanstvo o žrtvama naroda Srbije, prinetim borbi za oslobođenje.

Prema hronološkoj analizi statističke građe od 1908. do 1919. g. poređenjem mirnodopskih podataka za 1908 — 1910. g. dr Nikolića s analognom građom za Austriju dr Rozenfelda, uprkos znatne razlike u standardu ove dve zemlje, broj umrlih u to doba od tuberkuloze na 1000 stanovnika u Srbiji bio je samo neznatno veći no u Austriji. S izuzetkom Beograda (6,89) kretao se u proseku od 2-4. Još u 1912. g. samo se malo povećao. Međutim, već u 1913. g. prosek se penje na 4-5 a kod žena je još veći, jer s odlaskom muškaraca u rat, one snose čitav teret održanja porodice. U okruzima Kruševac, Vranje, Pirot prosek osetno prevazilazi austrijski. U obe ove godine obuhvaćena su samo 4 okruga. Za 1914. i 1915. godinu nema podataka, a velika fluktuacija stanovništva, prema napomeni autora, onemogućuje zaključke po analogiji.

Prema podacima za 1916. g., kada Austrija u okupiranim oblastima obavlja zvanične popise, prosek se popeo na 6,12, u Užičkom okrugu se i utrostručio a u Beogradu dostiže čak 10,81 za muškarce, sa 30% udela radnika, sluga i nadničara. U gradovima Milanovac, Kruševac, Čačak, Užice prosek

se kretao od 9-13,62 odnosno utrostručio pa i učetvorostručio. (Okupirana oblast Srbije od austrijske vojske imala je 1,373.511 stanovnika u 12 okruga od kojih je bilo mogućnosti za analizu u 7 okruga. Oblast se na zapadu graničila Drinom, na severu Savom i Dunavom do ušća Morave, na istoku prema bugarskoj okupacionoj teritoriji, Moravom od ušća do Stalaća preko Jastrepa i Požara do Vučitrna, od ovoga do Tutina, a odatle granicom Srbije i Crne Gore do Drine.)

Prema komentaru autora do ovako stravično visoke smrtnosti od tuberkuloze došlo je usled dugogodišnje lične i imovne nesigurnosti, gladi i hronične neishranjenosti, ograničene slobode kretanja i izgubljene volje za život opšte duševne depresije stanovnika. Ovu dramatičnu brojčanu dokumentaciju reljefno dopunjuju navodu iz referata dr Milovanovića o sanitetskim prilikama Srbije za vreme austrougarske okupacije 1915.-1918. Između ostalog, on piše: »Od obilato preostalog našeg sanitetskog materijala manji je deo rekviriran za njihove sanitetske potrebe, a veći deo raznešen i opljačkan od njihovog sanitetskog i nesanitetskog osoblja za privatne svrhe.«

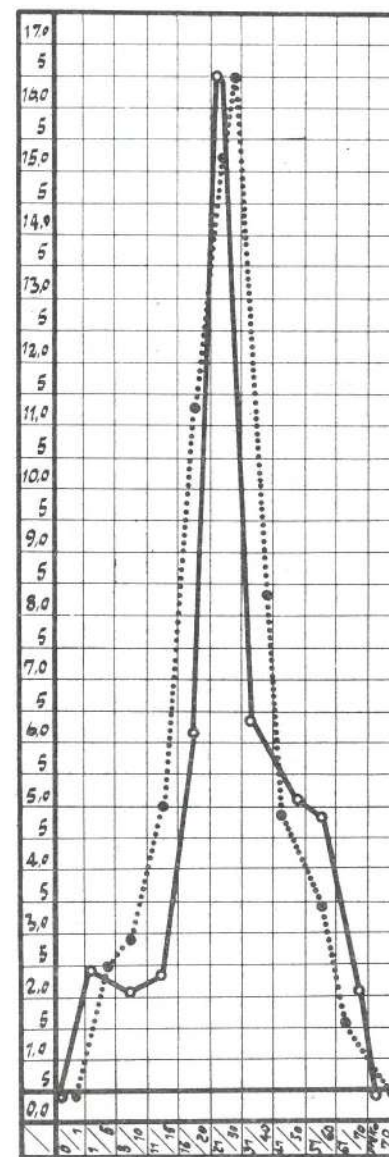
Kao primer bezumnoga pustošenja okupatora dr Milovanović ističe kako je Kraljevski bavarski ratni lazaret nemačkih trupa centralnih sila, kada je 1916. g. napustio bolnicu na Vračaru, odneo iz nje čak kvake s vrata i zvona iz bolesničkih soba. Građanske bolnice, lišavane još od početka svojih zaostalih sanitetskih depoa i svojih zaliha u hrani od strane okupacionih vlasti, za tri godine okupacije borile su se s najvećom nemaštinom u sanitetskom materijalu. Pored ostalog iz Beograda je odneseno i 30 mikroskopa, a sve apoteke su opljačkane.

Za oblasti okupirane od Bugara nema statističkih podataka, a za 1917. godinu nema ih za čitavu zemlju sem za 4 okruga ali se prema autoru, po analogiji može zaključiti da je stanje bilo približno isto, kao u 1916. god. koje je bilo izvedeno na bazi zvaničnih podataka austrijske okupacione oblasti i ostale građe. Za 1918. godinu usled pandemije gripe, oslobođenja i povratka srpske vojske i izbeglica iz emigracije odnosno ponovnih velikih pomeranja demografskih odnosa ne može se po analogiji nikakav pouzdan sud donositi. Za 1919. g. postoje samo popisi crkvenih matrica za okrug krajinski i timočki.

Podaci, gde su bili iscrpniji, pokazuju da se daleko najviše umiralo od plućne tuberkuloze, prema izveštaju prosekture 70%, a prema crkvenim maticama čak 94,39% i to prema dobi blizu 45% u najboljoj snazi od 16 do 30 godina.

I dr D. Antić u svom referatu »Lekarska iskustva Srbije za vreme okupacije«, objavljenom, takođe, u »Arhivu«, iz 1921.⁵ ističe da je tuberkuloze u svim mogućim oblicima bilo pod okupacijom osetno više. A kao poseban razlog njenome širenju navodi: »Još jedan neoprostiv greh učinio je neprijatelj namerno. On je velik broj naših interniraca-paćenika koji su zbog strašno rđave hrane po logorima aktivirali tuberkulozu, otpuštao iz istih kućama da bi tamo odigrali ulogu rasadnika tuberkuloze u narodu. I u tome svome strašnome delu imao je velik uspeh.«

Dr Milovanović u pomenutom referatu piše o svireposti, nečovečnosti i zlostavljanju našega naroda od neprijatelja »Postupanje okupacione sanitetske uprave i vlasti prema našem stanovništvu bilo je pre iznad svega

Mortalitet od tuberkuloze po dobu života od 1908—1919. god. u predratnoj Srbiji
Muški: Ženske

određeno strasnom mržnjom i prožeto beskrajnim prezirom tako da je stanovništvo svedeno na bespravo roblje koje, razume se, zaslužuje najsvirepiji postupak.«

Govor brojeva ove demografske analize s dopunama lekara očevidaca o sanitetskim prilikama Srbije iz ratnih godina, posebno okupacije 1916—1918., dovodi nas do, koliko tragičnih, toliko već u tadašnjoj medicini važećih

zaključaka dr Baraća. »Opšti uslovi, pod kojima jedno društvo živi, mnogo su važniji za širenje tuberkuloze nego sama infekcija.«

Ako se sračuna prosek umrlih od tuberkuloze od 7-8 na hiljadu stanovnika za čitavo stanovništvo tadašnje Srbije, obelodanjuje se porazan demografski podatak za ratno razdoblje 1912—1918. Pored stotinu hiljada žrtava pegavca, o kojima su objavljena sećanja K. Todorović,⁶ V. Stanojević⁷ i dr. harala je jednakom silinom i tuberkuloza. Ona je odnela možda 50.000 nesrećnika u cvetu mladosti, ratom osuđenih na kaznu smrti. Bez lekara i lekova, bez hrane kao puta ozdravljenju bez uzdanja u budućnost kao mosta ka životu, njih je, kao možda najtragičnije žrtve ratnih nasilja, svirepom sporošću sagorevala i postepeno privodila kraju plućna groznica, svim fazama mučilištima kroz koje je prolazila otadžbina.

Zato bih završila referat u duhu uvodne reči autora ove demografske analize. Ma koliko bila njena građa nepotpuna, ipak se i iz takvih fragmenata mogu izvući dragoceni zaključci o uticaju vanrednih događaja na demografske odnose, o padu otporne snage naroda u uslovima ratne apokalipse.

Literatura

¹ Ercegovac N., Dr Jovan Barać, Zbornik Sekcije za istoriju medicine i farmacije SLD, knj. II (1960-1965), Beograd, 1965, 156-160. — ² Barać J., Tuberkuloza u Srbiji od 1908-1919, Zbornik III godišnje skupštine Jugoslovenskog lekarskog društva, održane 6-IX-1920, u Zagrebu. Poseban otisak, 112-173. — ³ Srpski arhiv za celokupno lekarstvo, 1920, 1921, 47 i 48, Zapisnici i obavesti uprave, objavljeni referati. — ⁴ Milovanović M., Sanitetske Prilike Srbije 1915-1918, S. A. 1921, 48, 2-4, 129-137. — ⁵ Antić D., Lekarska iskustva u Srbiji za vreme okupacije 1915-1918, S. A., 1921, 48, 3-4, 137-145. — ⁶ Todorović K., Uspomene o epidemiji pegavca iz 1914/15, Zbornik Sekcije za istoriju medicine i farmacije SLD, knj. II (1960-1965), Beograd, 1965, 60-63. — ⁷ Stanojević V., Epidemija pegavog tifusa u našoj vojsci, Zbornik Sekcije za istoriju medicine i farmacije SLD, knj. II, (1960-1965), Beograd, 1965, 63-78.

MORTALITET VON TUBERKULOSE IN SERBIEN IM KRIEGSDEZENNIIUM
(1908—1919)

Olga SRDANOVIĆ-BARAĆ

ALS EINLEITUNG IN DAS HAUPTTHEMA SIND LEBEN UND TÄTIGKEIT DES
Autors Dr. Jovan Barać, wessen Referat als Gegenstand zur Analyse diente, dargestellt. Danach wird die Unvollkommenheit damaliger statistischen Daten als Zeugnis der Kriegspisiose im Lande betont. Ihr Dokumentationswert wird durch Massenbewegungen des Volkes wegen Militärflicht, Emigration, Internation und ansichtlich gegebenen Ziffern der Epidemienopfer seitens der Okkupanten noch vermindert.

Wenn man die Resultate im Sinne dieser Bemerkungen korrigiert hat, kommt zum Vorschein, dass sich die Mortalität von Tuberkulose in Serbien, vor dem Kriege, gleich den Stände in Oesterreich, von 1915-1918 bedeutend vermehrt hatte. Im Jahre 1916, wofür die volle Dokumentation beiliegt, war die Mortalität drei bis viermal grösser als vor dem Kriege. Zu so einer grossen Mortalität von Tuberkulose kam wegen langjährigen Hunger, verlorenen Lebenslust und allgemeinen Depressionen der Einwohner. Daneben haben die, aus Internation entlassene Kranke von Tuberkulose zu Hause die Seuche verbreitet. So kommt aus dem Referat vom Dr. Barać zum Vorschein, dass nebst Fleckentypusmassenopfer auch die Tuberkulose, aber auch die verlorene Lebenslust ohne Freieit und Vaterland, ungefähr hundert Tausende Serben in jugendlicher Blütenzeit während des Ersten Weltkrieges, zu Grunde richtete.

IZ RADA CRNOGORSKOG SANITETA

Novak MILJANIĆ

O RADU ZDRAVSTVENE SLUŽBE (SANITETA) NEKADAŠNJE CRNOGORSKE MONARHIJE prilično je pisano, ali parcijalno i dobrim dijelom po sjećanju autora, pa se stiče, i često ostaje, iskrivljena slika pod uplivom takvog sadržaja. Isticane su pretežno teškoće i biografije ljekara, a sama organizacija i uspjesi rada saniteta pomenuti su ovlaš, ili ni to. Usto, posmatranje je vršeno statično, neistorijski, pa je samim tim i netačno ocijenjeno i sagledano djelovanje crnogorskog saniteta.

Crnogorska zdravstvena služba počinje izgradnjom bolničke zgrade za koju su se sredstva stekla povodom rođenja naslednika Danila juna 1871. Dobivene poklone dao je prodati knjaz Nikola i tako stvorio najveći dio sredstava, a nešto dodao iz drugih izvora, pa se onda pristupilo projektovanju i gradnji zgrade, koja je imala prizemlje i sprat, a bila je gotova za korišćenje u proleće 1875. Crnogorske vlasti su iste, 1875, dale inicijativu za osnivanje nacionalnog društva Crvenog krsta i knjaz Nikola je 29. novembra 1875. potpisao Ženevsku konvenciju. Došli su ubrzo izaslanici Međunarodnog komiteta iz Ženeve i 15. januara 1876. osnovan je Crnogorski Crveni krst na čelu sa predsjednikom Ilarionom Roganovićem¹, mitropolitom crnogorskim.

Cetinjska bolnica počela je da služi svojoj namjeni juna-jula 1875., kad je primila prve ranjenike iz redova hercegovačkih ustanika, a od maja 1878. postala je stalna, državna bolnica po knjazu Danilu nazvana *Bolnica Danila I* ili *Danilova bolnica*, koja još uvijek služi svojoj namjeni, ali proširena. Prvi njen upravnik bio je dr Vale Mikele-Tomić² (1841-1899), rodom iz Pučišća na ostrvu Braču, po tvrđenju njenog kasnijeg upravnika dr Petra Miljanića³. Kad je stigla prva ekipa Ruskog Crvenog krsta, preuzela je ovu bolnicu 8. januara 1876., a za njom su se smjenjivale ostale ekipe i zadržale bolnicu sve do polovine marta 1878. Tomić je onda organizovao bolnicu u Župi nikšićkoj sa švajcarskim ljekarom Fevrijerom, a ruska ekipa krajem marta 1876. bolnicu u Grahovu. U grahovskoj bolnici radili su dr Žužukin i dr Petar Vasiljević Polisadov sa tri sestre, a bila je kapaciteta šesdeset kreveta. Polisadov se zarazio tifusom i umro u Grahovu 14. (26). juna⁴ 1876. Među tim ruskim lekarima bio je i hirur dr Vladimir Andreević Studicki od aprila 1877., koji je, između ostalog napisao *Pisma o Crnoj Gori* u moskovskoj periodici *Protokol ljekarskog*